

כבוד א-לוהים וכבוד האדם

פתיחתא: "הוא הִיָּה אוֹמֵר:

חֲבִיב אָדָם שֶׁנִּבְרָא בְצַלְמִים.

חֲבֵה יִתְּרָה נֹדַעַת לוֹ שֶׁנִּבְרָא בְצַלְמִים, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי בְצַלְמֵי אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם"

כבוד האדם ככבוד שמיים

ישנה טעות החוזרת על עצמה פעמים רבות כאשר רוצים לדבר על ערכו של האדם. אנו שומעים את הביטוי "כל אדם נברא בצלם" או "כל אדם נברא בצלם אנושי". ישנה מילה חשובה המושמטת מהביטוי הזה, המילה: **א-לוהים**. בספר בראשית בפרקים א' - ב' נאמר כי האדם נברא בצלמו של **אלוהים**. בתורה מודגש שלא רק שכל בני האדם נבראו בצלם "אנושי" ויש להם יסוד משותף, אלא שהיסוד המשותף לכולם הוא צלמו של א-לוהים. רבי עקיבא אמר על כך באופן חד וברור (אבות ג, יד):

הוא הִיָּה אוֹמֵר: חֲבִיב אָדָם שֶׁנִּבְרָא בְצַלְמִים. חֲבֵה יִתְּרָה נֹדַעַת לוֹ שֶׁנִּבְרָא בְצַלְמִים, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי בְצַלְמֵי אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (בראשית ט, ו)..
חֲבִיבֵינוּ יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּבְרָאוּ בְּנֵי לְמַקּוֹם. חֲבֵה יִתְּרָה נֹדַעַת לָהֶם שֶׁנִּבְרָאוּ בְּנֵי לְמַקּוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: "בְּנֵי אֲתָם לֵה' אֱלֹהֵיכֶם" (דברים יד, א).
חֲבִיבֵינוּ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּבְרָאוּ בְּנֵי לְמַקּוֹם. חֲבֵה יִתְּרָה נֹדַעַת לָהֶם שֶׁנִּבְרָאוּ בְּנֵי לְמַקּוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי לָקַח טוֹב נִתַּתִּי לָכֶם, תִּזְרְתִּי אֶל תַּעֲזֹבוּ" (משלי ד, ב).

ברור שצלם א-לוהים עליו מדבר רבי עקיבא משותף לכל אדם באשר הוא אדם. חיבה מיוחדת נודעת לישראל שנקראו בני למוקום וניתן להם כלי חמדה היא התורה. אולם ביסוד ובבסיס רואה רבי עקיבא את האדם שהוא כחביב פני המקום משום שטמון בכל אחד ואחד "צלמו" של הקב"ה. התיאור בתורה את האדם כצלמו של א-לוהים, מרוממת את כבודו לכבוד שמיים. הביטוי "צלם א-לוהים" מכיל בעצמו שלל פרשנויות שהיסוד המשותף לכולם הוא הצד הרוחני-נשמתי של האדם: כוח המחשבה, היצירה, הבחירה, רצונו לטוב ועוד ועוד. באמצעות ביטוי זה התורה מרוממת את האדם ומחריגה אותו מכל ייצור אחר על פני האדמה.

חשוב לציין שהפסוק אותו מביא רבי עקיבא אינו מפסוקי הבריאה (פרק א' או ב' בספר בראשית) אלא דווקא מפרשת נח, לאחר המבול, שם מצווה הקב"ה את האדם לראשונה בחובות הבסיסיות של האדם והחשובה שבהן איסור שפיכות דמים. ומדוע? אפשר להסביר, שבספר בראשית ההכרזה על האדם כ"צלם א-לוהים"

היא הכרזה מנקודת מבטו של הבורא ולכאורה אין לה השלכה מעשית. בפרשת נח לעומת זאת, ההכרזה על האדם כ"צלם אלוהים" גם מקבלת ביטוי למערכת היחסים המצופה והמצווה בין בני האדם.

האדם - שותף במעשה בראשית

רבי עקיבא אשר הכריז על חיבתו היתרה של האדם, עומד מול טורנוסרופוס הרשע,¹ ששאל אותו בהתרסה על מצוות ברית מילה: "מעשי מי נאים יותר – מעשי בשר ודם או מעשי שמיים?" רבי עקיבא באופן מפתיע עונה לו: "של בשר ודם נאים יותר!" כדי להבהיר את דבריו הביא רבי עקיבא בפני אותו רשע שיבולים וגלוסקאות (עוגות) ושאלו: "מי נאים יותר?" ענה לו (טורנוסרופוס): הגלוסקאות נאות מהשיבולים! אמר לו רבי עקיבא: "שיבולים מעשה הקב"ה, וגלוסקאות מעשי ידי אדם!" רבי עקיבא ממשיך את שירת ההלל של התורה לאדם – הקב"ה טמן בעולם פוטנציאל ונתן באדם אמון וסגולה להוציאו מהכוח אל הפועל. התורה רואה באדם שותף של הקב"ה, ושותפות זו נובעת מגבהותו ומצלם אלוהים שנחון בה.

בספר בראשית נזכרו התפקידים שה' הטיל על האדם. האדם הנברא הופקד לשמור על עולמו של הבורא ולאפשר את קיומו "לעובדה ולשומרה". אולם לא רק לשמור על העולם ולקיימו הופקד האדם, כי אם נצטווה בציווי משמעותי יותר, ציווי המופיע שם, בפרק א בספר בראשית: "פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה ורדו בְּדֶגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיָּה הָרְמֵשֶׁת עַל הָאָרֶץ"² כאן צווה האדם להתרבות, למשול ולשכלל את העולם שברא הקב"ה. משל לאומן שנתן את יצירותיו לשוליה שלו ואמר לו: הא לך יצירותיי! הוצא מהם מה שאני לא הוצאתי, שכלל אותם למקום חדש! כך אמר הקב"ה לאדם: הא לך עולמי שבראתי, כבוש אותו, משול בו, חקור אותו ושכלל אותו. התפקיד שהטיל הקב"ה על האדם מעיד על הבעת האמון הגדולה באדם ובמעשיו.

נברא יחידי – שלילת הגזענות

התפיסות הגזעניות למיניהן מניחות שבמציאות האנושית יש שווים יותר ויש שווים פחות, שיש גזעים חכמים יותר, חזקים יותר מוצלחים יותר ויש כאלו שפחות. לפיכך סוברת כל תפיסה גזענית באשר היא, שיש לקבוצה אנושית מסויימת, יהיו אלו על בסיס מגדר, לאום או דם פרווילוגיות על פני בני אדם אחרים. תפיסות קיצוניות יותר אף יצדיקו שלילת זכויות ממי שאינו משייך לקבוצה המוצלחת, החזקה והאיכותית לכאורה. התורה אינה יכולה לסבול תפיסה כזאת.

"האדם נברא יחידי" ללמדך

המשנה במסכת סנהדרין (פרק ד משנה ה) עוסקת בתהליך בדיקת נאמנותם של העדים שעדותם עלולה להכריע בדיני נפשות. כחלק מן התהליך העדים עוברים בדיקה מדוקדקת של טיב ואמינות העדות, ובסופו מתואר מעמד מאיים למדי, בו הדיינים מעמידים את העדים על המשמעות של הריגת אדם ומתוך כך נוגעים גם בשאלת מהותו של האדם. נשים לב כבר כאן כי חז"ל הדגישו בפנינו את ערכו של האדם לא רק בנוגע לאדם נורמטיבי הפועל על פי רצון הא"ל או החברה, אלא **דווקא בנוגע למי שחרג מהנורמה החברתית והדתית, דווקא דרך "הרשע"** – מי שחרג מהנורמה ונמצא בהליך שסופו עלול להגיע למיתה בידי בית דין. הערה זו חשובה משום שהיא מצביעה על כך שבאדם יש ערך סגולי, מצד עצם היותו נברא בצלם א-לוהים.

¹ תנחומא, תזריע, ה.

² בראשית א, כח.

כמובן אין בכך כדי לפטור אותו מעונש אם חייב בכך, אולם יש בכך להראות שחכמים ראו את ערך האדם וחיינו כעומדים בפני עצמם. בהקשר הזה, מודגשת במשנה עובדה בפשטי הכתובים בתורה ולפיהם "האדם נברא יחידי", כלומר: שכאשר הקב"ה ברא את האדם הוא ברא אדם אחד ולא כמה. העובדה הזו מעלה כמה תובנות מרכזיות המובאות במשנה:

לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך, שכל המאבד נפש אחת, מעלה עליו הכתוב כאלו איבד עולם מלא. וכל המקיים נפש אחת, מעלה עליו הכתוב כאלו קיים עולם מלא.³

בריאת האדם יחידי משמעותה היא ההבנה שכל אדם ואדם הוא עולם ומלואו. גם משום שגדיעת חייו של אדם משמעותה גדיעת חיי הצאצאים (דבר שנכון בעיקר למי שלא הביא ילדים לעולם) אולם גם משום שעולמו של האדם הוא אחד יחיד ומיוחד, האדם אוצר בתוכו פוטנציאל אין סופי, גדיעתו מן העולם מייצרת גם היא פגיעה שאינה ניתנת כלל לכימות.

שוויון ושלוש בין בני האדם

במשנה תובנה נוספת העולה מבריאת האדם יחידי:

"ומפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחברו אבא גדול מאביך".

האדם נברא יחידי כדי להדגיש בפני כל באי עולם שראשית כולם היא ממקור אחד, ולפיכך אין לאחד יתרון על חברו. **בריאת האדם יחידי צווחת כנגד כל גילוי של גזענות;** אין זרע או גזע מועדף, כולם בניו של אדם הראשון. לערך השוויון יש גם משמעות ממשית במציאות: **"שלוש הבריות"**. שלום הבריות אינו דבר של מה בכך, הוא היסוד המרכזי המקיים כל חברה ואת החברה האנושית בכלל. המאה העשרים הוכיחה מה קורה כאשר בני אדם אומרים זה לזה "אבא גדול מאביך". **"שלוש הבריות" הוא הבסיס ל"אמנה חברתית" בין כל באי עולם שלפיה אין מישהו מועדף.** אין אדם יכול לטעון ליתר זכויות או משאבים על פני חברו מתוקף מינו או מוצאו. על מנת להדגיש את חשיבות העניין מוסיפה המשנה תשובה נוספת ביחס לשאלה "מפני מה נברא האדם יחידי? וזו לשונה:

"ושלא יהו מינים (כופרים) אומרים: 'הרבה רשויות בשמים'".

אם היו נבראים בני אדם רבים היה מקום לכל אחד לומר שהוא יציר כפיו של "א-ל אחר" ח"ו. **כאשר הרעיון בדבר ריבוי הרשויות נופל הרי שגם רעיון הגזענות נופל.** האמונה בריבוי אלים ועבודה זרה היא זו שמרבה גזענות ואישוויון, **אמונה בא'ל אחד שברא את כולם מחייבת התייחסות שווה ליצרי כפיו שנבראו כולם בצלמו.**

³ שם. יש לציין שהבאנו כאן את הנוסח הקדום המצוי בכתבי היד קאופמן, פארמה, מינכן והרצוג, ולא את הנוסח המובא בדפוס וילנא "כל המציל נפש אחת מישראל...". הנוסח שהבאנו תואם גם לנוסח שכתב הרמב"ם במשנה תורה, הלכות סנהדרין והעונשין המסורין להן, יב, ג.

ייחודיות האדם

האם די לנו בשוויון או בשלום? לשאלה מדוע נברא האדם יחידי מופיעה תשובה נוספת בסוף המשנה שבה עסקנו עד כה:

"ולהגיד גדולתו של הקדוש ברוך הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומים זה לזה; ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהן דומה לחברו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר, בשבילי נברא העולם".⁴

בתחילה חוזרים חכמים על העיקרון עליו עמדנו קודם ומדגישים: "הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם ראשון", כלומר בני אדם נטבעו בחותם אחד, חותם המבסס את השוויון ביניהם. אולם כאן ישנו חידוש נוסף. האדם נברא יחידי לא רק ללמד על יסוד הנצח שלו, לא רק ללמד על מלאותו ולא רק כדי לבסס את ההכרה שכולם שווים, אלא גם **כדי לייחד כל אחד מחברו**: "ואין אחד מהם דומה לחברו". לכל אחד מבאי עולם יש ייחוד משל עצמו, ייחוד שברגע שנגדע אותו חלילה לא יהיה אחר כמוהו. זו אמירה מלאה הוד ופליאה: כל בני האדם שווים, כל בני אדם באו מאדם אחד ובורא אחד, אבל כל אחד ייחודי לעצמו, **יש לו משמעות וערך מוסף אחר שאין לחברו. אובדן של אדם יחיד היא אובדן "עולם מלא" מכיוון שאין עוד עולם כזה, אין לו תחליף שהרי הוא ייחודי.** לפיכך כל אדם ואדם בעולם חייב לומר לעצמו: "בשבילי נברא העולם" ולצד זה לזכור שכשם שהוא אומר זאת כלפי עצמו כך ובאותה רצינות עליו לומר זאת כלפי זולתו.

דע למי אתה מבזה!

רבי עקיבא אומר: 'ואהבת לרעך כמוך' זה כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר "זה ספר תולדות אדם" - זה כלל גדול מזה.. שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה עמי חברי. אם עשית כן, דע למי אתה מבזה, "בדמות אלקים עשה." (בראשית רבה כד, ז)

נראה שאין מחלוקת בין רבי עקיבא לבין בן עזאי. רבי עקיבא עומד על כלל גדול בתורה, אולם אינו קובע שזהו הכלל הגדול ביותר. בן עזאי מדגיש שיש כלל גדול אפילו יותר מהכלל עליו עמד רבי עקיבא. דבריו של בן עזאי באופן מפורש מתייחסים לכלל בני האדם. הפסוק אליו מפנה אותנו בן עזאי מצביע על כך: " זה ספר תולדות אדם, ביום ברא א-לוהים אדם, **בדמות א-לוהים עשה אותו**" (בראשית פרק ה', א'). בן עזאי מבקש מכל אחד ואחד לזכור שכל אדם נברא בדמותו של הקב"ה. ומדוע? מה ההשלכה הערכית והמעשית של תובנה זו? "שלא תאמר הואיל ונתבזתי יתבזה עמי חברי. **אם עשית כן דע למי אתה מבזה: בדמות א-לוהים עשה**" המבזה את חברו מבזה את א-לוהים.

בן עזאי מעביר אותנו מהאהבה של רבי עקיבא לשדה אחר – שדה הכבוד לאדם. התפיסות הגזעניות למיניהן באופן הכי יסודי מתכחשות לכבוד האדם. **הקביעה שיש מי ששוה יותר ומי ששוה פחות היא בראש ובראשונה מבזה, פוגעת ומעליבה.** בן עזאי מבקש להדגיש בפנינו - שביזוי האדם הוא ביזוי א-לוהים בעצמו, **לפיכך גזענות באופן העמוק ביותר היא הפגנת בוז לא רק לאדם אלא לא-לוהים.** "כבוד האדם באשר הוא

⁴ משנה סנהדרין, ד, ה.

אדם" איננו ערך ליברלי שהתגלה במאה 18. "כבוד האדם" יונק קודם כל ולפני הכל מתורת ישראל וממסורת ישראל המכריזה באומץ שכבוד האדם הוא כבוד שמיים ופגיעה בו היא כפגיעה בכבוד שמיים.

גדול שימוש מלימודה – סיפור מאת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

נסיים במכתב שכתב מורנו הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל בחודש ניסן תש"ז. וזה לשון המכתב, שכותרתו: "מעשה נערים מבייש ומצער".

"לכבוד המנהל והמורים של בית הספר פה עיר קודשנו תיבנה ותיכון!

הנני מחויב להעיר את כבודו על העניין דלהלן: היום בשעות שלפני הצהריים, בעברי על פני בית הספר והלאה לרחוב יפו-בן יהודה, ראיתי כי מתוך חבורת ילדים יוצאי בית הספר פגעו איזה מהם, פעמים ופעם, פגיעה שבגוף והתגררות גסה בערבים רוכלי-רחוב שעברו אז שם. פעמים - יחד בשני הערבים אחד צעיר ואחד זקן, שהיו משותפים בעניינם כנראה, התחל בצעיר והמשך בזקן בגסות מיוחדת. זה היה מרחק קטן מן שער החצר של בית הספר. אחר כך שוב בצעיר אחד, במדרכת רחוב יפו לצד תחילת רחוב בן יהודה.

נצטערת ונתביישתי מאוד למראה עיני זה. מתוך מרוצת הילדים והשתובבותם לא עלה בידי להשיגם ולהעירם על כך. איני יודע מי הם הילדים האלה, מי הוריהם ומוריהם. יודע אני רק זה, שהם היו יוצאי בית הספר. לא כולם, לא כל חבורת הילדים יוצאי בית הספר, עסקו באותה פגיעת-התגררות מגונה, אלא איזה מהם. וכמדומני שגם מי מהם מחה נגד זה.

אף על פי כן מציאות העובדה הזאת, שהכאיבתני והעליבתני, כאמור, מחייבת אותי להעירכם על הצורך בשימת-לב חינוכית יתירה ומיוחדת לביטול אפשרויות שכאלה, גם מצד עצמה של תורת היהדות ומוסרה וגם מצד הערך המעשי היישובי והמדיני של משמרת דרכי שלום ויחסי שכנים. בכל כבוד ויקר ובתוחלת קידוש השם לישע עמו ונחלתו".

הסיפור הנ"ל עוסק בראש ובראשונה בתהנהגות האנושית הפשוטה הנדרשת מכל אדם. הרצי"ה קוק זצ"ל מדגיש כי התנהגות זו, "דרך ארץ שקדמה לתורה" היא הישר הנתבע מעצם היותנו בני אדם, מהרצון הפשוט להתנהל בשלום ומתוך כבוד עם כל אדם כל עוד אינו מבקש את רעת עם ישראל. הדגש המיוחד בדברי הרצי"ה הוא שהיסוד הטבעי האנושי הפשוט הוא "מצד עצמה של תורת היהדות ומוסרה", כלומר, כבוד האדם ודרכי שלום הם חלק מהותי מרצון ה' וממטרות התורה עצמה.